

INGLIZ TILIDA DEYKSIS VA KONTEKSTUAL REFERENSIYANING LINGVISTIK FUNKSIYALARI HAMDA PRAGMATIK IMPLIKATSIYALARI

Ibrohim Gulruh Isroil qizi,

O'zMU, Xorijiy til va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi

E-mail: ibrohimgulruh@gmail.com

Jumayeva Muqaddas Baxtiyor qizi,

O'zMU, Xorijiy til va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi

E-mail: muqaddasjumayeva2@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20751196>

Annotatsiya. *Deyksis - bu til va kontekst o'rtasidagi aloqani o'rnatadigan fundamental lingvistik hodisa. Deyktik iboralar orqali so'zlovchilar ma'lum bir kommunikativ vaziyatga nisbatan kishilar, joylar, zamonlar va nutq elementlariga murojaat qilishlari mumkin. Ushbu maqola ingliz tilidagi deyksis va kontekstli ishoralarning rolini o'rganib, ularning lingvistik funksiyalari va pragmatik ta'sirlariga e'tibor qaratadi. Tadqiqot deyksisning asosiy toifalarini, jumladan, shaxs, makon, zamon, diskurs va ijtimoiy deyksisni o'rganadi va bu shakllar muloqotda ma'no talqiniga qanday hissa qo'shishini muhokama qiladi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, deyktik iboralar muvaffaqiyatli muloqot uchun zarurdir, chunki ular ma'ruzachilar va tinglovchilarga ma'lum kontekstlarda ma'noni muhokama qilish imkonini beradi.*

Kalit so'zlar: *deyksis, kontekstual referensiya, pragmatika, diskurs tahlili, ingliz tilshunosligi, muloqot.*

Abstract. *Deixis is a fundamental linguistic phenomenon that establishes a connection between language and context. Through deictic expressions, speakers can refer to people, places, times, and discourse elements relative to a particular communicative situation. This article explores the role of deixis and contextual reference in English, focusing on their linguistic functions and pragmatic implications. The study examines the major categories of deixis, including person, spatial, temporal, discourse, and social deixis, and discusses how these forms contribute to meaning interpretation in communication. The analysis demonstrates that deictic expressions are essential for successful interaction because they enable speakers and listeners to negotiate meaning within specific contexts.*

Keywords: *deixis, contextual reference, pragmatics, discourse analysis, English linguistics, communication.*

Аннотация. *Дейксис — это фундаментальное лингвистическое явление, устанавливающее связь между языком и контекстом. С помощью дейктических выражений говорящие могут ссылаться на людей, места, время и элементы дискурса относительно конкретной коммуникативной ситуации. В данной статье исследуется роль дейксиса и контекстной референции в английском языке, с акцентом на их лингвистические функции и прагматические последствия. В исследовании рассматриваются основные категории дейксиса, включая дейксис личности, пространственный, временной, дискурсивный и социальный дейксис, и обсуждается, как эти формы способствуют интерпретации значения в коммуникации. Анализ показывает, что дейктические выражения необходимы для успешного взаимодействия, поскольку они позволяют говорящим и слушающим согласовывать значение в конкретных контекстах.*

Ключевые слова: *дейксис, контекстная референция, прагматика, дискурс-анализ, английская лингвистика, коммуникация.*

Kirish. *Til mohiyatan kontekstga bog'liq hodisa hisoblanadi. Ko'plab til birliklari nisbatan barqaror ma'noga ega bo'lsa-da, ayrimlari to'g'ri talqin qilinishi uchun*

kommunikativ vaziyat haqidagi qo‘shimcha ma’lumotlarni talab qiladi. Til va kontekst o‘rtasidagi o‘zaro munosabatni ta’minlovchi eng muhim mexanizmlardan biri deyksisdir.

“Deyksis” atamasi qadimgi yunon tilidagi deixis so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, “ko‘rsatish” yoki “ishora qilish” ma’nolarini anglatadi. Lingvistikada deyksis nutq vaziyatiga bog‘liq holda ma’no kasb etadigan ifodalarni bildiradi. Bunday ifodalar lisoniy shakllarni kontekstual ma’lumotlar bilan bog‘lash orqali tinglovchini nazarda tutilgan referentga yo‘naltiradi. Masalan, “*Ertaga shu yerda uchrashaman*” jumlasini so‘zlovchining kimligini, o‘zaro ta’sirning qayerda sodir bo‘lishini, gap qachon aytilganini bilmasdan turib, to‘liq izohlab bo‘lmaydi. Binobarin, deyksis til va voqelik o‘rtasida ko‘prik bo‘lib xizmat qiladi va uni pragmatika va nutq tahlilining markaziy mavzusiga aylantiradi.

Adabiyotlar tahlili. Ushbu maqola ingliz tilidagi deyktik iboralarning tabiati, ularning lingvistik vazifalari va ma’noni yaratish va izohlashdagi pragmatik ahamiyatini o‘rganadi. Kontekstli referensiya deganda lisoniy iboralarning muayyan kontekstga munosabati orqali ma’no olish jarayoni tushuniladi. Kuchli semantik tarkibga ega leksik birikmalardan farqli ravishda deyktik iboralar izohlashda vaziyat ma’lumotlariga tayanadi.

Muloqot konteksti odatda quyidagilarni o‘z ichiga oladi: o‘zaro aloqada ishtirok etuvchi ishtirokchilar; Aloqaning jismoniy joylashuvi; Muloqot sodir bo‘ladigan vaqt; Ishtirokchilar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlar; Oldingi va keyingi nutq.

Tahlillar va natijalar. Ushbu kontekstli elementlarga kirish imkoni bo‘lmasa, aloqa noaniq yoki to‘liq bo‘lmasligi mumkin. Shu sababli, kontekstual murojaat tilni tushunish va ma’noni yaratishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ingliz tilida deyksisning bir nechta turlari mavjud, ular quyida misollar bilan keltirilgan.

Shaxs deyksisi. Shaxs deyksisi nutq hodisasi ishtirokchilariga ishora qiladi. U eng avvalo shaxs olmoshlari va egalik shakllari orqali ifodalanadi.

Bunga quyidagi misollar kiradi: Birinchi shaxs: men, biz, bizning; Ikkinchi shaxs: siz, sizning; Uchinchi shaxs: u, ular, ularning.

“Men loyihani davom ettirishimiz kerak, deb hisoblayman.”

Men va *biz* olmoshlari kommunikativ kontekstga bog‘liq bo‘lgan o‘ziga xos ishtirokchilarni aniqlaydi. Shaxs deyksisi so‘zlovchiga o‘zi va boshqalar o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlash imkonini beradi. Pragmatik nuqtai nazardan, shaxs deyksisi ham ijtimoiy moslashuv va biror bir guruhga aloqadorlikni aks ettiradi. *Biz* dan foydalanish birdamlikni anglatish bilan bir vaqtda ular masofa yoki farqni keltirib chiqarishi mumkin.

Makon deyksisi. Makon deyksisi so‘zlovchiga nisbatan obyektlar va ishtirokchilarning joylashuvini ifodalaydi.

Quyidagilarni bunga misol tariqasida aytishimiz mumkin:

Bu yerda, u yerda, bu, ana u.

Masalan: *“Iltimos, faylni bu yerga qo‘ying.”*

Bu va *bu yerda* ni qo‘llash so‘zlovchining joylashuvi va ko‘rsatilgan obyektga bog‘liq. Makon deysisi muloqotdagi real makonni aniqlashga yordam beradi va tinglovchilarning e‘tiborini muayyan obyekt yoki joylarga qaratadi.

Zamon deysisi. Zamon deysisi so‘zlashuv paytiga nisbatan vaqtni ifodalovchi til birliklariga ishora qiladi.

Ushbu misollar buni o‘z ichiga oladi:

Hozir, bugun, ertaga, kecha, kelasi oy

Masalan: *“Natijalar ertaga e‘lon qilinadi.”*

Ertaga so‘zining ma‘nosi holat sodir bo‘lgan kunga qarab o‘zgaradi.

Zamon deysisi til birliklari orqali voqea va jarayonlarning nutq paytiga nisbatan vaqt jihatidan lokalizatsiyasini ta‘minlaydi. Ingliz tilidagi fe‘l zamon kategoriyasi deytik vosita sifatida namoyon bo‘lib, harakat yoki holatning nutq momentidan oldin, uning davomida yoki undan keyin yuz berishini ifodalaydi.

Diskursiv deysis. Diskursiv deysis matnning ichki tuzilishidagi unsurlarga, ya‘ni diskursning avvalgi yoki keyingi qismlariga ishora qilishni ifodalovchi deysis turidir.

Bunga quyidagilar misol bo‘ladi:

Bu argument, o‘sha gap, keyingi bo‘lim, oldingi, ikkinchisi.

Masalan: *“Bu tadqiqot ishining asosiy xulolasi hisoblanadi.”*

Ushbu gapdagi *bu* obyektga nisbatan emas, balki diskursda ifoda etilgan ma‘lumotni anglatadi. Diskursiv deysis diskursning turli segmentlarini o‘zaro bog‘lash orqali matnning bog‘liqligini kuchaytiradi hamda kommunikativ yaxlitlikning ta‘minlanishiga hissa qo‘shadi.

Ijtimoiy deysis. Ijtimoiy deysis kommunikativ jarayon ishtirokchilarining jamiyatdagi mavqei, o‘zaro ijtimoiy munosabatlari hamda status xususiyatlarini til vositalari orqali namoyon etadi.

Bu quyidagi misollarni o‘z ichiga oladi:

Professor, doctor, janob, honim

Masalan: *“Yordamingiz uchun katta rahmat, Professor.”*

“Professor” unvoni adresatga nisbatan hurmatni ifodalaydi hamda uning ijtimoiy rolini belgilaydi. Ayrim tillarga nisbatan ingliz tilida ijtimoiy maqomni ifodalovchi grammatik ko‘rsatkichlar kamroq bo‘lishiga qaramay, ijtimoiy deysis xushmuomalalik, hokimiyat va shaxslararo munosabatlarni ifodalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Deyksisni o‘rganish pragmatika sohasi bilan chambarchas bog‘liq, chunki deytik ifodalarning talqini kontekstual bilimlarga tayanadi. Deyksisning muhim pragmatik xususiyatlaridan biri shundaki, ma‘no har doim ham faqat til shakllari asosida aniqlanmaydi. Uni to‘g‘ri talqin qilish uchun kontekstual omillarni ham hisobga olish

zarur. Quyidagi gapni ko‘rib chiqaylik: “*U buni kecha o‘sha yerda qoldirdi.*” Ushbu gapni to‘liq tushunish uchun tinglovchi quyidagi ma’lumotlarga ega bo‘lishi kerak: *U* kimni anglatishini; *Buni* nimaga ishora qilayotganini; *O‘sha yerda* qaysi joyni bildirayotganini; *Kecha* qaysi vaqtga nisbatan qo‘llanilganini. Shunday qilib, muvaffaqiyatli kommunikatsiyani ta’minlashda pragmatik talqin muhim ahamiyatga ega. Deyktik ifodalar kontekstga kuchli darajada bog‘liq bo‘lganligi sababli, kontekstual ma’lumotlar yetarli bo‘lmagan hollarda tushunmovchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Mazkur muammo ayniqsa yozma kommunikatsiyada ko‘proq uchraydi, chunki o‘quvchilar mualliflar bilan bir xil situativ bilim va tajribaga ega bo‘lmasligi mumkin. Turli madaniyatlarda deyktik ifodalardan foydalanish usullari farqlanishi mumkin, ayniqsa ijtimoiy deysis va xushmuomalalik me’yorlari bilan bog‘liq holatlarda. Ushbu farqlarni anglash samarali madaniyatlararo kommunikatsiyani ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy texnologiyalar deysisning qo‘llanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Onlayn kommunikatsiyada here (bu yerda) kabi makon deysisini ifodalovchi birliklar jismoniy joyni emas, balki virtual makonni anglatishi mumkin.

Masalan: “*Hujjatni bu yerda topishingiz mumkin.*”

Mazkur kontekstda *bu yerda* so‘zi veb-sayt, bulutli saqlash platformasi yoki muhokama forumini anglatishi mumkin. Bu holat o‘zgarib borayotgan kommunikativ muhitlarda deyktik tizimlarning moslashuvchanligini namoyon etadi. Deyksis tilning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u so‘zlovchilarga lisoniy ifodalarni kontekstual voqelik bilan bog‘lash imkonini beradi. Shaxs, makon, zamon, diskurs va ijtimoiy deysis vositasida so‘zlovchilar kommunikatsiya va talqinni ta’minlovchi mazmunli referensiyalarni shakllantiradilar.

Xulosa. Deyksisning lingvistik funksiyalari ishora, bog‘liqlik, o‘zaro ta’sir va kognitiv tashkil etishni o‘z ichiga olsa, uning pragmatik jihatlari ma’no hosil qilish jarayonida kontekstning muhim o‘rin tutishini ko‘rsatadi. Ingliz tilida deyktik ifodalar an’anaviy hamda raqamli kommunikatsiya sharoitlarida so‘zlovchi va tinglovchiga ma’noni samarali tarzda muvofiqlashtirish imkonini beruvchi ajralmas vositalardan hisoblanadi. Deyksis va kontekstual referensiyani chuqur anglash nafaqat lingvistik nazariyaning rivojlanishiga, balki til o‘qitish metodikasi, diskurs tahlili hamda madaniyatlararo kommunikatsiya tadqiqotlarining taraqqiyotiga ham muhim hissa qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Fillmore, C. J. (1997). *Lectures on Deixis*. Stanford: CSLI Publications.
2. Huang, Y. (2014). *Pragmatics* (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press.
3. Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Lyons, J. (1977). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Yule, G. (2020). *The Study of Language* (7th ed.). Cambridge: Cambridge University Press.